

Det v. Westenske Institut.

Jøderne, der blev akademikere

Jøderne, der blev akademikere

En kvantitativ undersøgelse
af jødiske studenter
i Danmark i 1800-tallet

Af Magnus Panduro Juhl

I år 1798 gav kong Christian d. 7. tilladelse til, at kongeriget's jødiske befolkning kunne optages på landets latinskoler. En studentereksamen gav videre adgang til universitetet, og dermed var den akademiske karrierevej banet for de danske jøder. Det har ikke tidligere været undersøgt, hvor mange jøder der benyttede sig af denne nye livsbane, om end det tidligere har været påpeget af danske historikere, at jøderne i stor stil fulgte det akademiske spor – ifølge Lorenz Rerup endda i ”forbavsende udstrækning”.¹

Formålet med denne artikel er at kaste nyt lys over de dansk-jødiske studenter i 1800-tallet. Via en kvantitativ analyse af jødiske dimittender fra landets latinskoler i årene 1812, 1837, 1866 og 1889 vil ny viden om jødisk uddannelseshistorie blive præsenteret. Det bliver vist, at der var en overrepræsentation af jødiske studenter på de danske latinskoler i 1800-tallet, at flertallet af studenterne opnåede elitepositioner i samfundet, og at mange kunne betegnes som mønsterbrydere. Desuden vil det blive undersøgt, hvor mange studenter der konverterede, og mulige forklaringer herpå bliver i den forbindelse diskuteret. Endelig undersøges studenternes migrationsmønstre med fokus på uddannelsesinstitutionernes rolle.

Studenterbiografier og Dansk-Jødisk Genealogisk Database

I første halvdel af 1800-tallet steg akademikernes sociale agtelse, og de kom til at udgøre en ny samfundselite ikke mindst efter grundlovens indførelse i 1849.² På samme tid indledtes en tradition for at afholde jubilæumsfester for latinskolernes studenterårge og efterfølgende publicere festskrifter med fortegnelser over årgangens dimittender. Disse fortegnelser, eller *studenterbiografier*, bliver i denne artikel benyttet til at identificere de jødiske studenter ud fra deres navne. Navnet alene kan naturligvis ikke afgøre, om en person var jøde, og Dansk-Jødisk Genealogisk Database anvendes derfor til at verificere dette spørgsmål.

Både studenterbiografierne og Dansk-Jødisk Genealogisk Database bidrager hver især med information om studenternes ophav, livsforløb og karriere, og de supplerer dermed hinanden som undersøgelsens datagrundlag. Der findes ikke studenterbiografier for alle år i 1800-tallet, men der findes fra de fleste, og de fire tværsnit (1812, 1837, 1866 og 1889) er derfor tilfældigt valgt ud fra det ene kriterie, at de skulle sprede sig med 20-25 års mellemrum på tværs af

århundredet. Dermed bliver undersøgelsens styrke at spore udviklingstendenser gennem århundredet, mens det må være op til andre studier at lede efter årsager til udviklingen i det enkelte tilfælde.

Hvornår er man jøde? En operationel definition

Betegnelsen *jøde* kan dække over mange forskellige mennesker, afhængigt af hvilken definition man benytter.

Ifølge Sofie Lene Bak er der mindst fire definitioner på, hvornår man er jøde. Der er *den halakhiske definition*, som siger, at man er jøde, hvis ens mor er jøde, eller at man er konverteret til jødedommen. Der er en *juridisk definition*, der inkluderer medlemmer af jødiske trossamfund. Der er en definition baseret på tilhørsforhold, der vægter personens egen følelse af tilknytning til jødisk kultur og religion som afgørende. Endelig er der en *racistisk definition*, der ser helt bort fra tilhørsforhold og tro.³

I dette studie ønsker jeg så vidt muligt at undersøge de studenter, der har haft en jødisk opvækst. Det mest oplagte ville derfor være at benytte en juridisk definition, hvor medlemskab af Det Mosaiske Troessamfund fra barnsben er en forudsætning for at indgå i undersøgelsen. Problemet er imidlertid, at religiøse medlemskaber ikke fremgår direkte af datamaterialet. Det har derfor været nødvendigt at opfinde en operationel definition til lejligheden.

Jeg betjener mig af en definition, hvor begge personens forældre skal være forblevet medlemmer af det jødiske trossamfund gennem hele livet, førend personen selv kan registreres som jøde. Det er ikke nok, at én af forældrene var jødisk, fordi det i 1798 blev tilladt jøder og kristne at indgå ægteskab, såfremt at eventuelle børn blev opdraget kristent.⁴ Af den grund vil studenter med kun én jødisk forælder antageligt være opdraget kristent – også selvom det er moderen, der er jødisk, jævnfør den halakhiske definition.

Hvorvidt en person er forblevet medlem af det jødiske trossamfund, kan afgøres af begravelsesstedet, som i langt de fleste tilfælde er oplyst i Dansk-Jødisk Genealogisk Database. Hvis en students forældre blev begravet på jødiske begravelsespladser, så viser det, at de forblev medlemmer af trossamfundet, og derved vil studenten indgå i undersøgelsen. I de tilfælde, hvor forældrene ikke kan identificeres, antages det, at de ikke var jødiske. Det skal desuden nævnes, at hvis studenten ikke selv er begravet på en jødisk begravelsesplads, så vil vedkommende blive betragtet som udmeldt af trossamfundet. Studenten vil dog stadig indgå i undersøgelsen, såfremt denne lever op til ovenstående definition, idet konvertering netop indgår som et af undersøgelsens analysetemaer.

Jødisk overrepræsentation blandt latinskoledimitter

Det eksisterende kendskab til de jødiske studenters antal i 1800-tallet er yderst begrænset. I 1813 udgav repræsentanter for den jødiske menighed i København et lille skrift med det formål at overbevise deres kristne medborgere om jødernes berettigelse i den danske stat. I skriftet anslås det, at der i menigheden var 50 personer, som var studenter, kunstnere eller ungdomslærere, men nogen nærmere fordeling angives ikke.⁵ Historikeren Lorenz Rerup oplyser i sin artikel ”Jødisk indsats i dansk videnskab”, at der i 1836 var 32 studerende i menigheden, mens der i 1906 taltes 26 studerende.⁶ Den jødiske historiker Marcus Rubin beskriver desuden i en statistisk afhandling om den jødiske befolkning i 1885, at der var en ”forholdsvis talrig Klasse af unge jødiske Studerende” dette år, men han angiver ingen tal.⁷ Som det fremgår, er der tale om en stort set uudforsket del af dansk-jødisk historie.

Mine fund af jødiske dimittenter fra de danske latinskoler i undersøgelsens fire udvalgte tværsnit kan ses i tabel 1. I 1812 var der én jødisk dimittent ud af det samlede antal på 101 dimittenter.⁸ For at afgøre, om det er lidt eller meget, må det holdes op imod jødernes samlede andel af den danske be-

folkning, som på dette tidspunkt udgjorde 0,3 %.⁹ Fordi der var så få studenter på landsplan i 1812, så var der altså stadig tale om en lille jødisk overrepræsentation, selvom der kun var 1 jødisk dimittend.

I 1837 var antallet af jødiske dimittender steget til seks.¹⁰ En mulig forklaring på denne markante stigning kunne være effekten af *Anordningen af 1814*, hvor jøderne opnåede så godt som fuldstændig borgerlig ligestilling. Der blev ligeledes fundet seks jødiske dimittender i 1866,¹¹ mens det jødiske dimittendtal steg til otte i år 1889.¹² Samlet set var der altså en støt stigning i antallet af jødiske studenter i løbet af 1800-tallet. Det samme gjorde sig gældende for det generelle studenterantal. I 1889 var der 408 dimittender på landsplan, hvoraf de otte jødiske studenter svarede til omtrent 2 %. Rent procentuelt var stigningen fra 1812 til 1889 altså ganske lille. Sammenligner man med jødernes andel af den danske befolkning, som grundet befolkningssvæksten var faldet til 0,2 % i 1889,¹³ finder man imidlertid en klar overrepræsentation for de jødiske studenter på omkring 2 procentpoint.

Analysen tager ikke højde for befolkningssammensætningen hverken socialt eller aldersmæssigt på landsplan eller i den jødiske befolkning. For sidstnævnte gruppe er det tidligere blevet påpeget, at der forekom store ændringer i 1800-tallet.¹⁴

Hvis man i en udvidet undersøgelse korrigerede for disse faktorer, ville der tegne sig et mere præcist billede af de jødiske studenters repræsentativitet. Ikke desto mindre giver ovenstående analyse os for første gang en dokumentation af, at de danske jøder var overrepræsenterede blandt latinskoledimittenderne i 1800-tallet, og at overrepræsentationen steg i løbet af århundredet.

En del af eliten

I min undersøgelse af de jødiske studenters videre virke har jeg koncentreret mig om dem, der valgte en akademisk løbebane – hvilket da også var flertallet. Der findes mange portrætteringer af jødiske akademikere og videnskabsmænd af forskellig observans, men som helhed betragtet har særligt den jødiske indsats inden for medicin været fremhævet.

Lorenz Rerup skriver: ”Det videnskabelige område, hvor jøder tidligst og stærkest gjorde sig gældende var lægegerningen.”¹⁵ Mens Poul Borchsenius i sit værk *Historien om de danske Jøder* postulerer, at jøder har en religiøs tilknytning til lægekunsten, idet lægen betragtes som Guds sendebud.¹⁶

I tabel 1 kan man se de 21 jødiske studenter fordelt efter de universitetsfakulteter, som de efterfølgende tog en embedseksamen fra.

Tabel 1
Studenter med uddannelse fra Københavns Universitet
fordelt efter fakultet og det årstal, de dimitterede fra latinskolen

	1812	1837	1866	1889	I alt
Jura			2	1	3
Medicin		4		3	7
Filosofi			2		2
Filosofikum		1		2	3
Anden uddannelse			1	1	2
Ingen uddannelse	1	1	1	1	4
I alt	1	6	6	8	21

Det fremgår desuden, at fire af studenterne ikke læste videre efter latinskolen, to valgte andre uddannelser end universitetet, og tre nøjedes med at tage det obligatoriske etårige filosofikum. Af de resterende 12 tog over halvdelen den medicinske embedseksamen, hvilket bekræfter indtrykket af en særlig jødisk indsats inden for dette felt.

Hvis man følger de jødiske kandidater videre ud af deres akademiske karriereveje, tegner der sig et billede af, hvor mange der opnåede en plads i samfundets top. Alle syv medicinske kandidater fortsatte karrieren i enten offentlige eller private lægestillinger. Én blev dr.med., en blev direktør, og tre yderligere opnåede med tiden de respektive hædersbevisninger dannebrogsmænd, etatsrådsmedlem og justitsrådsmedlem. De resterende kandidater stod ikke tilbage for lægerne. Blandt de tre jurister blev én generalkonsul og dannebrogsmænd, og en blev højesteretssagfører, mens den ene af de filosofiske kandidater blev professor og dr.phil., og den anden blev skolebestyrer. Kort sagt viser ovenstående, at 9 ud af 12 jødiske akademikere opnåede topposter eller hædersbevisninger, hvilket antyder, at de blev en del af deres tids samfundselite.

Mønsterbrydere

Fulgte studenterne i deres familiers fodspor, eller trådte de deres egne? For at finde svar på dette spørgsmål kan man sammenligne studenternes ansættelsessektorer med deres fædres. I tabel 2 kan man se, hvordan studenterne fordeler sig efter disse to parametre. Det er iøjnefaldende, at hele 13 af studenternes fædre arbejdede inden for handelssektoren. Indtil slutningen af 1700-tallet havde de danske jøder haft stærkt begrænset næringsfrihed, og de fleste ernærede sig ved bestemte former for handel. En bestemmelse i 1788 gav jøderne adgang til handels- og håndværkslavene, og i kølvandet herpå fulgte yderligere reformer i begyndelsen af 1800-tallet, kulminerende med *Anordningen af 1814*. Det ændrede dog ikke på, at størstedelen af de danske jøder fortsatte med at ernære sig inden for handel op igennem 1800-tallet.¹⁷ Man kan derfor

konstatere, at det ikke er overraskende, at flertallet af fædrene arbejdede med handel.

29 % af studenterne endte i samme ansættelsessektorer som deres fædre. I disse tilfælde kan den sociale arv have spillet en rolle. For restens vedkommende brød de med fædrenes mønstre og gik andre veje. Den sociale mobilitet på tværs af arbejdssektorer, *den horisontale mobilitet*, var altså relativt høj for studenterne.

I modsætning til den horisontale siger *den vertikale mobilitet* noget om den opadgående sociale mobilitet; det vil sige, om studenten ender på samme statusniveau som faderen. Den vertikale mobilitet er sværere at vurdere, idet den afhænger af, hvad man vælger at måle på.¹⁸ I denne undersøgelse vil jeg forsøge at give en vurdering af den vertikale mobilitet ud fra en sammenligning af studenter og fædres topposter og hædersbevisninger.

Fem af fædrene havde højere stillingsbetegnelser såsom grosserer (en enkelt af disse var også etatsrådsmedlem) og fabrikanter. Af disse fem opnåede fire af sønnerne ligeledes topposter og hædersbevisninger. Det vil være for omfangsrigt at sammenligne stillingsbetegnelser og hædersbevisninger én til én, hvilket ville give et mere nuanceret billede af den vertikale mobilitet, men analysen indikerer, at den vertikale mobilitet ikke har været så stor i de fire tilfælde. I det tilfælde, hvor faderen havde en toppost, uden at sønnen opnåede en, kan man tale om en negativ vertikal mobilitet. Af de 21 studenter indtog 13 personer elitepositioner i samfundet på

deres tid, og 9 af disse havde altså fædre, der ikke havde en eliteposition. Dermed var det 43 % af studenterne, der opnåede en positiv vertikal mobilitet i forhold til deres fædre, mens blot 5 % oplevede en negativ vertikal mobilitet.

Konvertering

Et omdiskuteret emne i dansk-jødisk historieskrivning er årsagen til Mosaik Troessamfunds faldende

Tabel 2

Studenternes fordeling efter deres egen ansættelsessektor (y-aksen) og deres fædres ansættelsessektor (x-aksen)

	Administration	Handel	Håndværk	Medicin	Religion	I alt
Administration	1	1	1			3
Handel		3				3
Håndværk		1	1			2
Landbrug		1				1
Medicin		6		1		7
Underholdning					1	1
Undervisning		1	2	1		4
I alt	1	13	4	2	1	21

medlemstal i 1800-tallet. Emil Elberling sammenlignede i 1893 den jødiske befolkningsudvikling med resten af befolkningen fra 1843 til 1890, og han regnede sig frem til, at det jødiske befolkningstal skulle have været på 7.350 personer i år 1890, hvis det havde fulgt den generelle befolkningsvækst. Faktum var imidlertid, at der i 1890 blot var 4.080 jøder i Danmark.¹⁹

Almindeligvis forklares denne diskrepans med, at mange danske jøder valgte at konvertere til kristendommen, men der hersker større uenighed, når det gælder årsagsforklaringerne hertil. Inden jeg undersøger, hvor mange af studenterne i min undersøgelse der lod sig døbe og hvorfor, vil jeg præsentere fire hypoteser, der tidligere har været fremført i litteraturen, og som vil danne ramme for den efterfølgende analyse og diskussion af mit datamateriale.

Den *første* hypotese drejer sig om jødernes generelle integration i det danske samfund. Det er blevet hævdet, at de mange reformtiltag fjernede det specifikt jødiske i jødernes identitet, hvilket afstedkom en gradvis assimilation og til sidst konvertering.²⁰ Afledt af denne hypotese er et mere specifikt fokus på uddannelsessystemets rolle. Det er således blevet fremhævet, at det danske skolevæsen prægede jøderne med kristen kultur – ikke mindst på latin-skolerne – hvilket medførte, at jøderne fralagde sig deres religiøse identitet og lod sig døbe.²¹

Den *anden* hypotese går på, at fordomme og chikane i den danske befolkning ledte jøderne til at konvertere for at kunne være i fred. Hypotesen binder i jødefejderne i starten af 1800-tallet, hvor antisemitismen florerede i den danske offentlighed.²² Blandt agitatorerne for denne hypotese var Marcus Rubin, der samtidig påpegede, at den udbredte deisme blandt både jøder og kristne bidrog til denne proces.²³

Den *tredje* hypotese lyder, at jøderne på trods af de mange reformtiltag i starten af 1800-tallet ikke oplevede en reel ligeberettigelse i samfundet. Der var bl.a. en række offentlige embeder, som jøderne var afskåret fra.²⁴ Særligt ansættelse i professorater ved universitetet vanskeliggjordes af den påkrævede edsaflæggelse af den augsburgske bekendelse, hvorved jøder måtte lade sig døbe, før de kunne få ansættelse. Eden blev afskaffet med junigrundloven, men alligevel så man først jøder i universitetsembeder ved 1800-tallets udgang.²⁵ Et af de kendte eksempler, der understøtter denne hypotese, er nationaløkonom og politiker Christian Nathan David, der i 1830 lod sig døbe for at få ansættelse ved Københavns Universitet.²⁶

Den *fjerde* hypotese lægger det stigende antal af blandingsægteskaber til grund for jødernes overgang til kristendommen.²⁷ Det har bl.a. været fremført, at særligt de jødiske mænd giftede sig kristent,

hvorved disse familiers børn ikke blev indlemmet i den jødiske menighed som følge af den halakhiske opfattelse, der som bekendt lyder, at man er jøde, hvis ens mor er jøde.²⁸

I mit datamateriale er der 4 ud af de 21 jødiske studenter, svarende til 19 %, der konverterede til kristendommen. I det tilgængelige datamateriale foreligger der ikke oplysninger om, i hvilke årstal konverteringer fandt sted. Det er således svært at sige, i hvilket omfang latinskolerne konkret har præget konvertitterne. Gennemsnittet af jødiske dimittender i de fire tværsnit er ca. fem personer. Hvis man antager, at det antal er repræsentativt for alle årene i 1800-tallet, så vil der samlet set have været 500 jødiske studenter i løbet af århundredet. Hvis man ligeledes antager, at 19 % samlet set konverterede, svarer det til 95 personer. Sammenligner man disse tal med Elberlings fund af et jødisk befolkningsunderskud på 3270 personer fra 1843 til 1890, så står det klart, at latinskolernes indflydelse langt fra kan udgøre hele forklaringen. Tværtimod måtte man forvente et højere gennemsnit af konvertitter blandt studenterne end i resten af den jødiske befolkning, hvis latinskolerne skulle udgøre en særlig forklaringsfaktor, hvilket ingenlunde er tilfældet. Vurderet ud fra denne undersøgelses datamateriale besidder den første hypotese altså en begrænset forklaringskraft.

Kigger man på konvertitternes tidsmæssige fordeling, så var der en fra 1837, en fra 1866 og to fra 1889. Således afslører datamaterialet ikke nogen tendens til, at flere lod sig døbe i første del af 1800-tallet. Dermed kan der heller ikke findes belæg for den anden hypotese, som anså antisemitismen i starten af 1800-tallet for den afgørende årsag til, at mange jøder lod sig døbe.

Tre af konvertitterne tog den medicinske embeds-eksamen, og de fik alle arbejde i den medicinske erhvervssektor: en som privatpraktiserende læge og to som offentligt ansatte. Det er dog ikke nogen af disse embeder, som jøder generelt var afskåret fra.

Det ses ved, at der blandt de ikke-konverterede jødiske studenter var eksempler på både offentligt ansatte og privatpraktiserende læger. Endelig var der en konvertit, der som cand.mag. fra det filosofiske fakultet fik ansættelse som professor ved universitetet, hvor han også fik titel af dr.phil. Han blev student i 1866, og på det tidspunkt var det endnu utænkeligt, at en jøde ville blive ansat i et professorat på det gamle lutherske universitet i København.²⁹ Det virker altså sandsynligt, at et motiv bag denne konvertering kan have været ambitionen om at opnå et embede, som man som jøde var afskåret fra. Det enkeltstående tilfælde taler således for den tredje hypotese.

Det bringer os til den fjerde hypotese om blandings-ægteskaber. I undersøgelsen giftede tre ud af de fire konvertitter sig ikke-jødisk. I 1851 blev loven om borgerligt ægteskab vedtaget, hvilket betød, at jøder kunne indgå blandingsægteskaber uden at konvertere til kristendommen først.³⁰ De, der blev ikke-jødisk gift efter 1851, har altså ikke nødvendigvis indgået kristent ægteskab. De kan have været borgerligt viede. Som før nævnt er det desuden uvist, hvornår konverteringerne fandt sted, og det kan derfor ikke afgøres, om det var før, efter eller i forbindelse med ægteskaberne. Hvorvidt der er tale om en kausal sammenhæng mellem blandingsægteskab og konvertering, kan altså ikke verificeres, men den korrelative sammenhæng på 75 % fremstår signifikant, hvorfor det ikke synes urimeligt at antage en forbindelse mellem de to ting. Tilmed er der ingen af de ikke-konverterede, der giftede sig ikke-jødisk.

Datamaterialets spinkle omfang gør det svært at drage nogen store konklusioner om de jødiske konvertitter. Ikke desto mindre viste undersøgelsen, at der var stærkest belæg for hypotesen om blandings-ægteskaber, om end det også står klart, at jødiske konverteringer i 1800-tallet ikke kun kan reduceres til én forklaringsfaktor.

Københavns tiltrækningskraft

Det sidste tema, der vil blive behandlet i denne artikel, er de danske jøders migrationsmønstre i 1800-tallet. I århundredets begyndelse og midte boede der jøder i det meste af Danmark, og der var jødiske menigheder i en lang række danske købstæder. Tidligere statistiske studier af jødernes befolkningstal i Danmark har vist, at det jødiske befolkningstal generelt stagnerede på tværs af det 19. århundrede, og at den københavnske andel steg, i takt med at provinsens andel faldt.³¹ Det er en nærliggende tanke, at de jødiske befolkningstal i provinsen svandt ind, som følge af at folk flyttede til København. Marcus Rubin fandt i 1885, at 21 % af Københavns jøder var født i landets købstæder eller landdistrikter. Ifølge Rubin skulle den resterende del af provinsens medlemsafgang formentlig forklares med konverteringer, mens den resterende del af Københavns medlemstilgang skyldtes udenlandske immigranter.³² Tilbage står dog spørgsmålet: Hvorfor valgte jøderne at flytte til København?

Merete Christensen og Brita Syskind peger på, at provinsjødernes muligheder både religiøst og erhvervsmæssigt var faldende i løbet af 1800-tallet; derfor søgte jødiske børn og unge til København, hvor der fandtes mulighed for uddannelse. Mange indkvarteredes hos jødisk familie eller bekendte. En anden gruppe af migranter var ældre jøder, som ønskede at nyde deres otium, blandt andet ved det jødiske plejehjem.³³ Marcus Rubin fremhæver også, at jøderne kunne have såvel økonomiske, sociale som religiøse grunde til at bosætte sig i hovedstaden. Hans undersøgelse viser, at 194 af de 722 københavnske jøder født i købstæderne var under 14 år, da de indvandrede til København, mens 417 var i alderen 14-54 år, 47 var 55 år eller derover, og resten var uangivede.³⁴ Tallene indikerer, at en stor del af provinsjøderne migrerede til København som børn eller unge. Det er derfor værd at undersøge, om der kan spores et uddannelsesmotiv bag de jødiske studenters migrationsmønstre. I tabel 3 er det opgjort, hvor de jødiske studenter studerede (by og latinskolet), fordelt efter de fire tværsnit.

Tabel 3
De jødiske studenters fordeling efter skole og dimissionsår

	1812	1837	1866	1889	I alt
København					
Borgerdydskolen Kbh.			1		1
Haderslev Læreres Skole				1	1
Latin- og Realskolen Lyceum				1	1
Mariboers Skole				1	1
Metropolitanskolen	1			2	3
Det v. Westenske Institut		1	4		5
Borgerdydskolen på Christianshavn				1	1
Provinsen					
Horsens Lærde Skole			1		1
Odense Katedralskole		1			1
Randers Lærde Skole				1	1
Vordingborg		1			1
Uvist					
Privat		3		1	4
I alt	1	6	6	8	21

Jøderne, der blev akademikere

Det er iøjnefaldende, at over halvdelen (13 personer) dimitterede fra latinskoler i København. 11 af de 13 dimittender var fra de to sidste tværnsnit, hvilket stemmer godt overens med, at den jødiske befolkning koncentreredes i hovedstaden mod slutningen af 1800-tallet. Studenternes fordeling efter skole viser, at der var en jævn spredning på diverse statslige og private latinskoler. Én af de private skoler i hovedstaden, Det von Westenske Institut, skiller sig dog lidt ud, idet fem personer dimitterede herfra. Denne skole er også kendt for at have dimitteret andre kendte jødiske personligheder som Meïr Aron Goldschmidt og brødrene Georg og Edvard Brandes. En forklaring på forbindelsen mellem de jødiske studenter og Det von Westenske Institut kunne være familien Bohr, der først med Henrik Bohr (1844-1873) og siden hans søn Peter Bohr (1873-1878) bestyrede skolen. Henriks svigerdatter og Peters svigerinde Ellen Adler (mor til den berømte fysiker Niels Bohr) var af jødisk slægt. I henhold til dette bemærkes det, at 4 af de 5 studenter dimitterede fra instituttet i 1866, altså inden for Bohr-familiens bestyrelsesperiode. At der skulle være en sammenhæng, er tænkeligt, men sporet vil ikke blive fulgt videre her.

Af de 13 studenter, der dimitterede fra en københavnsk latinskole, var 12 født i hovedstaden, mens blot en enkelt var født i provinsen. Det lader altså ikke til, at latinskoleuddannelsen trak de unge jøder til København. Anderledes står det til med universitetet, hvor Københavns Universitet var landets eneste i 1800-tallet. Alle fire studenter fra provinsen drog til København for at læse på universitetet, hvorimod der blot var ni af de københavnske studenter, som gik videre på universitetet. Københavns Universitet fremstår altså som en trækraft i forhold til provinsens studenter.

Dernæst kan man spørge, om studenterne blev boende i København efter endt uddannelse. Undersøgelsen viste, at 12 af de 13 dimittender fra København havde deres sidste bopælssted i byen. Af de fire dimittender fra provinsen blev tre boende

i København efter at have færdiggjort deres uddannelse, mens 1 flyttede tilbage til provinsen. Samlet set endte 17 af studenterne deres dage i København, to i provinsen og to i udlandet. De to personer, der havde sidste bopælssted i provinsen, var begge studenter fra 1837. Dermed genfindes tendensen til, at de danske jøder koncentrerede sig i København hen over 1800-tallet.

Afrunding

Det er uomtvisteligt, at man støder på mange store jødiske videnskabsmænd og akademikere i danmarkshistorien. Ligeledes har jødiske pionerer inden for det medicinske videnskabsfelt ofte været fremhævet. Til gengæld er vores generelle viden om jødisk uddannelseshistorie yderst begrænset. Det er der i denne artikel forsøgt rådet bod på ved en kvantitativ undersøgelse af jødiske studenter fra danske latinskoler i 1800-tallet.

Christian d. 7. gav de danske jøder en ny karrierevej ved at åbne for latinskolerne i 1798, og som jeg har påvist, var dette en mulighed, jøderne ikke lod passere. Undersøgelsen har vist, at der var en jødisk overrepræsentation blandt landets studenter i de fire udvalgte år 1812, 1837, 1866 og 1889 målt i forhold til jødernes generelle befolkningsandel, og at denne overrepræsentation steg i løbet af århundredet. Ligeledes så vi, at over halvdelen af studenterne fulgte studentereksamen op med en universitetsuddannelse, og at størstedelen af disse senere opnåede topposter eller hædersbevisninger, der indikerer, at de indtog elitepositioner i samfundet. Stærkest gjorde jøderne sig som ventet gældende inden for det medicinske felt. Endelig endte mange af jøderne som mønsterbrydere både i et vertikalt og horisontalt perspektiv.

Ved at sammenholde dataoplysninger fra studenterbioграфиerne og Dansk-Jødisk Genealogisk Database har det været muligt at foretage et kvantitativt studie, der kaster nyt lys over jødisk uddannelseshistorie. Samtidig har jeg vist, at denne metode også kan bidrage med nye perspektiver på relaterede temaer som konvertering og migration i 1800-tallet.

Undersøgelsen har naturligvis sine svagheder, i særdeleshed dens begrænsede omfang. Forsøget på at favne et helt århundrede ud fra 4 tværsnit efterlader visse usikkerheder. Eksempelvis varierer antallet af dimittender på landsniveau fra år til år, og i perioder er der sandsynligvis store variationer. Det samme gør sig utvivlsomt gældende for de jødiske studenter, hvor der formentlig er større og mindre årgange. Så længe studenterantallene er så små, vil det skabe en stor statistisk forskydning, om der er én person fra eller til. Undersøgelsen kunne let udvides ved at supplere med flere tværsnitsanalyser. Derved ville den statistiske usikkerhed reduceres, og stærkere konklusioner kunne drages. Det er mit håb, at undersøgelsens metode kan tjene som inspiration til videre studier af jødisk uddannelseshistorie.

LITTERATUR

- Arnheim, Arthur
2015 *Truet minoritet søger beskyttelse - Jødernes historie i Danmark*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2015.
- Bak, Sofie Lene
2010 *Ikke noget at tale om: Danske jøders krigsoplevelser 1943-1945*. København: Dansk Jødisk Museum, 2010.
- Balslev, Benjamin
1932 *De danske jøders historie*, s. 45-101. København: O. Lohse, 1932.
- Bjørn, Claus
2003 *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 10: Fra reaktion til grundlov*. København: Gyldendal, 2003.
- Blüdnikow, Bent
1985 "Dansk-jødisk historie – en forskningsoversigt". I: *Fortid & Nutid*, bd. 32, h. 1, s. 13-31. 1985.
- Borchsenius, Poul
1968 *Spredt blandt folkeslagene*, bind 4: Historien om de danske Jøder. København: Fremad, 1968.
- Christensen, Merete
1976 *Jøderne i København 1801-1901*. Speciale, historie, Københavns Universitet, 1976.
- Christensen, Merete og Brita Syskind
1984 "De danske jøders livsvilkår 1814-1905". I *Indenfor murene – Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, s. 91-143, udg. af Selskabet for dansk jødisk historie. København: C.A. Reitzels Forlag, 1984.
- Elberling, Emil
1893 "Jødernes Tal i Danmark". I *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, vol. 1 (6), s. 410-420. 1893.
- Elvius, Sofus
1914 *Biografier og Portrætter af Studenterne fra 1866*. København, 1916.
- Hauch-Fausbøll, Th.
1914 *Studenterne 1889-1914, Biografier og Portrætter*. København, 1914.
- Jubelfesten...*
1862 Jubelfesten den 23. October 1862 for Studenterne fra 1812 og 1837. København: Thieles Trykkeri, 1862.
- Jørgensen, Harald
1945 "Universitetet og Jøderne. Om Fortolkningen af Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788. Kapitel I, Paragraf 15". I *Til Knud Fabricius, 13. August 1945*, s. 212-224. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1945.
- Lausten, Martin Schwarz
2005 *Frie jøder? Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra Frihedsbrevet 1814 til Grundloven 1849*, s. 500-577. Frederiksberg: Forlaget ANIS, 2005.

Linvald, Steffen

1964 "Den jødiske Frihedskamp i Danmark og Anordningen af 29. marts 1814". I *Ved 150 aars-dagen for anordningen af 29. marts 1814*, s. 11-35. Udg. af Det Mosaiske Troessamfund og Danmark Logen U. O. B. B. No. 712. København, 1964.

Margolinsky, Julius

1964 "Den jødiske Befolkning i København 1885. En ikke offentliggjort afhandling af Marcus Rubin". I *Ved 150 aars-dagen for anordningen af 29. marts 1814*, s. 159-195. Udg. af Det Mosaiske Troessamfund og Danmark Logen U. O. B. B. No. 712. København, 1964.

Margolinsky, Julius

1964 "Det jødiske folketal i Danmark efter 1814". I *Ved 150 aars-dagen for anordningen af 29. marts 1814*, s. 195-213. Udg. af Det Mosaiske Troessamfund og Danmark Logen U. O. B. B. No. 712. København, 1964.

Rerup, Lorenz

1984 "Jødisk indsats i dansk videnskab". I *Indenfor murene – Jødisk liv i Danmark 1684-1984*, s. 185-217. Udg. af Selskabet for dansk jødisk historie. København: C.A. Reitzels Forlag, 1984.

NOTER

¹ Rerup 1984, s. 185.

² Bjørn 2003, s. 162.

³ Bak 2010, s. 21.

⁴ Linvald 1964, s. 23.

⁵ *Repræsentanterne* 1813.

⁶ Rerup 1984, s. 185.

⁷ Margolinsky 1964b, s. 193.

⁸ Se listen med dimittender: Jubelfesten 1862.

⁹ Der findes ikke en opgørelse over det jødiske befolkningstal i 1812, og der er derfor tale om et estimat. Hartvig anslår, at der var 1.830 i år 1787, og Elberling finder 4.064 i 1834 (Kilde: Christensen 1976, s. 39). Jeg estimerer derfor det jødiske befolkningstal til omkring 3.000 i 1812. Der blev ikke foretaget en folketælling i 1812. Folketællingen i 1801 angav befolkningstallet til 929.001, og ved den efterfølgende

i 1834 blev det angivet til 1.230.964 (Kilde: <http://www.danishfamilysearch.dk/census>, sidst set d. 23-04-2016). Jeg estimerer derfor befolkningstallet i 1812 til omkring 1.000.000. Mit regnestykke er altså $3.000/1.000.000 \times 100 = 0,3 \%$.

¹⁰ *Jubelfesten* 1862 .

¹¹ Elvius 1916 .

¹² Hauch-Fausbøll 1914.

¹³ Der findes ikke en opgørelse over det jødiske befolkningstal i 1889, og der er derfor tale om et estimat. Balslev

anslår jødernes befolkningstal til at være 4.080 i 1890, hvilket jeg benytter mig af i min udregning (Kilde: Christensen

1976, s. 39). Folketællingen fra samme år anslår landets samlede befolkningstal til 2.172.380 (Kilde:

<http://www.danishfamilysearch.dk/census>, sidst set d. 23-04-2016). Mit regnestykke er altså $4.080/2.172.380 \times 100 =$

0,2 %.

¹⁴ Rerup 1984, s. 186.

¹⁵ *Ibid.*, s. 191.

¹⁶ Borchsenius 1968, s. 194.

¹⁷ Se eksempelvis Linvald 1964, s. 11-35.

¹⁸ Eksempelvis kan man måle på indkomstniveau, kapitalformer (jff. Pierre Bourdieu), bopæl, netværk m.m.

¹⁹ Elberling 1893, s. 412-413 .

²⁰ Christensen og Syskind 1984, s. 120.

²¹ Balslev 1932, s. 135.

²² Arnheim 2015, s. 134.

²³ Lausten Schwarz 2005, s. 506.

²⁴ Arnheim 2015, s. 134; Linvald 1964, s. 23.

²⁵ Jørgensen 1945, s. 214-222 .

²⁶ Lausten Schwarz 2005, s. 513.

²⁷ Balslev 1932, s. 91; Arnheim 2015, s. 91; Blüdnikow 1985, s. 25.

²⁸ Margolinsky 1964a, s. 203.

²⁹ Christensen og Syskind 1984, s. 108.

³⁰ *Ibid.*, s. 107-108.

³¹ Asser David Cohen har skrevet en statistisk afhandling om det jødiske befolkningstal i 1834, og Marcus Rubin har foretaget et lignende studie i 1885. Arthur Arnheim har samlet de to studier til en sammenligning, se Arnheim 2015. Se også Elberling 1893. De jødiske befolkningstal i København i 1800-tallet er udførligt behandlet i Christensen 1976.

³² Margolinsky 1964b, s. 187.

³³ Christensen og Syskind 1984, s. 116-119.

³⁴ Margolinsky 1964b, s. 188.